

Степанова Т. В.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ (ОСНОВНИХ ЗАСАД) СУДОЧИНСТВА З ПРИНЦИПАМИ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ

Стаття присвячена проблемі застосування принципів судочинства в ході розгляду справи у першій інстанції. Автор доходить висновків, що основні засади судочинства, встановлені Конституцією України і Законом України «Про судоустрій України», можуть бути застосовані в повному обсязі лише при розгляді справи у першій інстанції, і тільки обмежено - в інших стадіях процесу.

Ключові слова: судочинство, принципи судочинства, процесуальне право, господарський процес.

Принципи — це керівні засади, які визначають характер правового регулювання відповідних відносин [1, 24]. Це основоположні ідеї (начала), що пронизують всю систем¹ права і є її скелетом [2, 45]. Вони відображають суттєві властивості будь-якої діяльності. Принципи є неодмінним засобом тлумачення норм права у разі їх реалізації, оскільки та або інша норма, встановлюючи конкретне правило поведінки, не завжди вказує на те, яка керівна ідея лежить в основі даного правила поведінки. Якщо ж при застосуванні норми постійно враховуються принципи регулювання, то зміст правила поведінки стає, безперечно, більш чітким. У зв'язку з цим дослідження проблеми принципів, особливо принципів судочинства, завжди є актуальним та важливим. Однак зазначена стаття присвячена декілька іншому аспекту цього дослідження - проблемі застосування принципів судочинства в ході розгляду справи у першій інстанції.

На жаль, вчені взагалі досі не звертали увагу на дослідження принципів (основних засад) під таким кутом.

Однак всім відомо, що принципи знаходять своє відображення і тоді, коли з'являються прогалини в чинному законодавстві і виникає необхідність у застосуванні аналогії права. Зокрема, суд не може відмовити в розгляді справи по суті, якщо він не знайшов конкретне правило поведінки, яке могло б вказати шлях вирішення справи. В даному випадку з'являється можливість вирішення даної справи з використанням принципів правового регулювання даної галузі (в нашому випадку - господарського процесуального права).

¹ кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та господарського права ОНУ ім. І.І.Мечникова © Степанова Т.В., 2007

Використання принципів доречно і в правотворчості, зокрема, з метою подолання постійно збільшуваної складності законодавства та його суперечностей. «Правовий принцип (виражений мінімумом тексту) містить набагато більше інформації, ніж конкретна і багатослівно викладена норма» [3, 98], - справедливо вказував Ю.В.Кудрявцев. Принципи призначені відігравати роль «сжатої пружини», енергія якої збільшує цілеспрямованість і точність дії норм.

Слово «принцип» - термін латинського походження, означає «основа», «засада». Виходячи з цього етимологічного значення слова, принципами господарського процесуального права називають його фундаментальні положення: основоположні правові ідеї, що пронизують всі господарські процесуальні норми й інститути, що визначають таку побудову господарського процесу, який забезпечував би винесення законних і обґрунтованих рішень. Оскільки принципи господарського процесуального права застосовуються в господарському судочинстві, остільки вони є не тільки принципами права, але одночасно і принципами господарської судової діяльності (господарського процесу).

У теорії процесуальних галузей права (цивільного, господарського) принципи прийнято класифікувати за об'єктом регулювання на організаційні (ті, що визначають устрій господарських судів) та функціональні (ті, що визначають процесуальну діяльність суду і учасників процесу). До перших належать: здійснення правосуддя тільки судом, виборність суддів, поєднання одноосібного і колегіального розгляду і вирішення справ, незалежність суддів, гласність судового розгляду, національна мова судочинства. Функціональними принципами є законність, об'єктивна істина, змагальність, процесуальна рівноправність сторін, а також усність, безпосередність і безперервність судового розгляду. Ці групи взаємопов'язані, причому нерідко один і той самий принцип виступає і як організаційний, і як функціональний. Тому слід підсумувати, що немає принципів тільки організаційних або тільки функціональних.

У ст. 4 Закону України «Про арбітражні суди», що втратив чинність із прийняттям Закону України «Про судоустрій України», зазначалися наступні принципи організації і діяльності господарських судів:

- 1) законність;
- 2) незалежність, в тому числі і від органів законодавчої і виконавчої влади, і підкорення тільки закону;
- 3) рівність всіх учасників судового процесу перед законом і господарським судом;
- 4) змагальність сторін і свобода в наданні ними господарському суду своїх доказів від доведенні перед судом їх значущості;
- 5) арбітрування;

б) гласність і відкритість розгляду справ, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної і комерційної таємниці або коли є обґрунтовані заперечення однієї з сторін;

7) обов'язковість виконання рішень, ухвал, постанов суду [4].

Професор О. Добровольский до складу принципів господарського процесу включав, наприклад, принцип солідарності господарських інтересів сторін, принцип активного впливу арбітражу на підприємства і організації по усуненню недоліків в їх діяльності, принцип швидкості і оперативності господарського провадження, принцип арбітрування, обов'язкового досудового регулювання спорів [5, 68].

Конституція України в розділі VIII закріпила, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (ст. 124). Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України. При цьому ст. 125 закріпила принципи побудови системи судів загальної юрисдикції в Україні, до яких належать і господарські: принципи територіальності і спеціалізації.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається [6].

На підставі аналізу вищевказаних положень ми можемо підтвердити зроблений вище висновок про те, що господарське судочинство належить до системи спеціалізованого, а не надзвичайного або особливого судочинства. Саме тому Закон України „Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. скасував дію не тільки попередньо чинного Закону, але й Закону України „Про господарські суди”.

Основними засадами судочинства Закон „Про судоустрій” закріпив:

- 1) законність;
- 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) забезпечення доведеності вини;
- 4) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 5) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- 6) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 7) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду

ду, крім випадків, встановлених законом;

9) обов'язковість рішень суду [7].

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій, про що мова піде далі.

Зокрема, розділ I Господарського процесуального кодексу України закріплює такі засади судочинства, як мова судочинства (ст. 3), досудове врегулювання господарських спорів (ст. 5). До червня 2001 р. діяв також принцип арбітрування. При цьому реформа від 21.06.2001 р. торкнулася і цього питання. Так, в ГПК було закріплено нові принципи судочинства:

1) рівність перед законом і судом (стаття 4-2);

2) змагальність (стаття 4³ ГПК) - сторони та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги і заперечення поданими судом доказами; господарський суд створює учасникам процесу необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства;

3) гласність розгляду справ (стаття 4⁴) - розгляд справ у господарських судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить вимогам щодо охорони державної, комерційної або банківської таємниці, або коли сторони чи одна з сторін обґрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи і подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті. Судовий процес фіксується технічними засобами та відображається у протоколі судового засідання у порядку, встановленому ПШК.

Важливим також представляється закріплення положень про склад господарського суду та порядок прийняття судових рішень і вирішення питань щодо розгляду справи. Так, статтею 4⁶ встановлено, що справи у місцевих господарських судах розглядаються суддею одноособово. Будь-яку справу, що відноситься до підсудності цього суду, залежно від категорії і складності справи, може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів.

Господарське процесуальне законодавство закріплює низку принципів господарського процесуального права, що створюють у сукупності взаємопов'язану систему. При цьому кожний з принципів послідовно розкриває зміст галузі права загалом.

Залежно від того, в одній або декількох галузях права діють відповідні принципи, їх поділяють на міжгалузеві і специфічні, причому міжгалузевих значно більше, оскільки законодавець останнім часом спрямовує свої зусилля на зближення процесів. Але необхідно підкреслити, що кримінальний, цивільний, господарський та адміністративний процеси мають певні суттєві відмінності, тому об'єднати ці процеси в єдиний неможливо.

До міжгалузевих належать: принцип територіальності і спеціалізації, недоторканності суддів, принцип незалежності суддів при здійсненні правосуддя та підкорення їх тільки Конституції і закону, принципи законнос

ті, змагальності, гласності судового розгляду, рівності учасників господарською процесу перед законом і судом, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, принцип обов'язковості виконання рішень, ухвал, постанов господарського суду та деякі інші. До специфічних - принцип арбітрування, принцип досудового врегулювання господарського спору. При цьому¹, аналізуючи систему основних засад судочинства, слід зауважити, що всі принципи, властиві господарському судочинству в цілому, повністю властиві і процесу судового розгляду господарської справи у першій інстанції.

Дійсно, судовий розгляд починається з порушення справи та завершується винесенням рішення або ухвали (наприклад, про залишення без розгляду)- Тому можна вважати це самостійним провадженням зі своїми, властивими йому принципами. Проаналізуємо деякі з них.

По-перше, визначимося, що більшість принципів не потребує, з точки зору автора, додаткових пояснень. До них належать принципи незалежності і недоторканності суддів, незалежності суддів при здійсненні правосуддя та підкорення їх тільки Конституції і закону, а також принципи законності, змагальності, безпосередності та безперервності, гласності судового розгляду, диспозитивності та рівності учасників господарського процесу перед законом і судом, принцип мови судочинства та обов'язковості виконання рішень, ухвал, постанов господарського суду. Ці принципи повною мірою застосовуються при розгляді справ у першій інстанції, і навіть можна зауважити, що деякі з них (наприклад, принцип змагальності) порівняно обмежено використовуються на стадіях перегляду господарських спорів.

По-друге, принцип територіальності і спеціалізації і принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду також властиві суду першої інстанції, обмежено властиві апеляційному перегляду та зовсім не властиві касаційній інстанції (особливо перегляду судових актів Верховним судом України).

По-третє, принцип поєднання одноосібного і колегіального складу суду при розгляді спорів властивий лише розгляду справи у першій інстанції, оскільки відповідно до ст. 4-6 ГПК України апеляційна та касаційна інстанції розглядають справи лише колегіально.

Принцип арбітрування, з нашої точки зору, повинен бути властивий тільки першій інстанції, оскільки факт оскарження рішення, ухвали, постанови господарського суду означає неможливість примирення сторін за їх доброю волею.

Принцип досудового врегулювання господарського спору, хоча в 2005 р. його обов'язковість була скасована [8], але закон надав сторонам право користуватися цим засобом врегулювання спору і не можна цим нехтувати. Як і принцип арбітрування, означений принцип є підтвердженою до-

свідом роботи суб'єктів господарювання доцільною засадою господарського судочинства. Дійсно, в кримінальному процесі цей принцип не може набути поширення у зв'язку зі специфікою відносин. Але у сфері господарської, підприємницької діяльності діють інші закони, і процес (зокрема, господарський) повинен пристосовуватися до цих відносин.

Таким чином, підсумуємо, що система основних засад (принципів) судочинства властива повною мірою лише розгляду справ господарськими судами у першій інстанції, хоча більшість з них продовжує свою дію і на стадіях виконання або оскарження рішення.

Слід зауважити, що дослідження принципів судочинства - проблема не тільки теоретична. Величезне значення принципів в практичній судовій правозастосовній діяльності. Передусім всі принципи господарського процесуального права - вельми важливі гарантії правосуддя по економічних і господарських спорах. При розгляді економічних і господарських спорів суд керується не тільки конкретними господарськими принципами, нормами, але і насамперед - принципами процесуального права. У світлі принципів здійснюється тлумачення всіх норм господарського процесуального права, що дозволяє суду пізнати дійсне значення цих норм і правильно їх застосувати, а в кінцевому результаті - винести законне й обгрунтоване рішення по справі. Саме тому доречно подальше глибоке дослідження кожного з принципів господарського судочинства.

Література

1. *Хозяйственное право: Учебник / Под ред. В.В.Лаптева, - М.: Юрид. лит, 1983,- С. 24.*
2. *Підприємницьке право України: Підручник / За заг. ред. доц. Р.Б.Шишки,- Харків: «Еспада», 2000,- С. 45.*
3. *Кудрявцев Ю.В. Норма права как социальная информация.- М.: Юрид. лит., 1981 - С. 98.*
4. *Об арбитражном суде: Закон УРСР от 04.06.1991 г. № 1142-ХІІ (в редакции Закона Украины от 20.02.97 г. № 96/97-ВР) // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1997. - № 18. - Ст. 124.*
5. *Добровольский А.А. Комментарий к АПК Украины. - Одесса: Изд- во «Юг», 1993.- 68 с.*
6. *Конституция Украины от 28.06.1996 г. // Відомості Верховної Ради України,- 1996.- № 30,- Ст. 141.*
7. *Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-Ш // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 27-28. - Ст. 180.*
8. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо досудового врегулювання спорів: Закон України від 23.06.2005 № 2705-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 33, - Ст. 427.*